

תני רבן שמעון בן גמליאל אומר
 אין עושין נפשות לצדיקים
 דבריהן הן זכרונן
 ירוש' שקלים מז א

הספר "מדרשי-הלכה של התנאים בתלמוד בבלי" מאת אבינו הרב פרופ' עזרא ציון מלמד זצ"ל יצא לאור לראשונה בשנת תש"ג. הוא תיקן והרחיב ספר זה ומהדורתו השנייה נצאה בהוצאת מאגנס בשנת תשמ"ח. אחר צאתה השלים המחבר את קיבוץ של מדרשי האמוראים בבבלי, כתב להם מבוא והתקינם לדפוס. סבור היה שזה סדר פרסום הספרים אף שהיו תחת ידו כבר בת ש"י א שני הקבצים הנותרים, של התנאים והאמוראים בירושלמי, כאמור בספרו "פרקי מבוא לספרות התלמוד". בינתיים פרסם גם את ספרו "היחס שבין מדרשי-הלכה למשנה ולתוספתא" (ירושלים תשכ"ז) ובו מפורטים ונידונים גם מדרשי-הלכה נוספים של התנאים, שבמשנה ושבתוספתא.

בשנת חייו האחרונה דנו עמו אנשי האקדמיה מן המחלקות לתלמוד בעניין המשך הדפסת קובצי המדרשים והציעו להעדיף את מדרשי התנאים שבתלמוד הירושלמי ולפרסמם. לאחר פטירתו חזקה עלינו משאלתם של אותם תלמידי חכמים מן האוניברסיטאות הנדרשים לתחום זה ושל הוצאות הספרים, ובשנת תשס"א זכינו להוציא לאור את "מדרשי-הלכה של התנאים בתלמוד ירושלמי" בהוצאת הספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, ובשיתוף עם הוצאת אוניברסיטת בראילן.

עתה זיכנו הקב"ה להוציא לאור גם את מדרשי ההלכה של האמוראים בירושלמי. לא זכינו ולא זכה המחבר שהוא עצמו ישלים וייתן בידינו, כדרכו, מבוא מקיף ומעמיק כרוחב דעתו. הקדמנו אפוא גם בספר זה "במקום מבוא" את שנראה לנו מתאים מספרו "פרקי מבוא לספרות התלמוד" אף שלדעתו, אלה "דברים לפי שעה": "הדברים שאומר בפרק זה הם לפי שעה, ועם בדיקה מפורטת של החומר יבואו שינויים בכמה מן המסקנות"; וכן: "...מסקנא סופית נוכל להסיק בעז"ה רק אחרי השואה מדוקדקת של כל המובאות...", "כדבריו על מדרשי התנאים. ולמדרשי האמוראים שבספרנו זה: "...וכל מה שיאמר להלן בפרק זה הוא בגדר הנחות העשויות להשתנות".

דפוס ונציה (ויניציאה רפ"ג, הוצאת "ספרים", ברלין תרפ"ה) שימש למחבר נוסח יסוד של מדרשי ההלכה שבספרנו; כל מקום ששינה מנוסח זה הוא על-פי כתבי יד (מצולמים) שבחן היטב ועל יסוד מובאות ממפרשים שהסתמכו על נוסחי הירושלמי שהיו בידיהם.

על טיבם של כתבי היד, הדפוסים הראשונים ודיוק נוסחיהם של המפרשים ראה בהרחבה בספרו "פרקי מבוא לספרות התלמוד", עמ' 499 ואילך. על כתבי יד ודפוסים ראשונים ראה גם במבואות ל"משנה זרעים" בהוצאת מכון התלמוד הישראלי השלם, יד הרב הרצוג, ירושלים תשל"ב.

מראי מקום צויינו לפי **דפוס ונציה** – דף, עמוד, מקום בעמוד או שורה. לציון מראה מקום במסכת שקלים נוסף לעתים בסוגריים גם ציון דף ועמוד כפי שנדפסה מסכת זאת עם התלמוד הבבלי שבהוצאת "חורב" תרפ"ה.

המדרשים בספר זה, כבספרים הקודמים, הודפסו וצוינו לשיטתו של המחבר כפי שסומנו בכתב היד ועל כן ראה בהערה שבעמוד טו להלן.

בכתב היד של ספרנו מצויים כתיסר מדרשים שהמחבר ציין בצדם "?" או "תנאים?", סימון כזה צוין בהערות.

בעותק תלמוד ירושלמי, דפוס ונציה, שלו סימן המחבר את המדרשים שהעתיק. בספר זה מצאנו סימני שאלה ליד כמה מדרשים (למשל: ברכות ט רע"א, יא ג 27, יא רע"ד, יג ב 6), אולם נראה שהחליט להביא רק שלושה שצינינו בפירושו "ספקות" והעתיקם לסוף כתב היד. הדפסנום בסוף מדרשי ספר שמות ובסוף נביאים אחרונים.

המדרשים סודרו לפי סדר המקראות. לעתים מתברר הקשר לפסוק על פי המקורות האחרים המצוינים במראי המקום שלמדרש; כאשר מסומן פסוק למדרש שלא על פי סדר המקראות – מדרש שהשארנוהו במקומו שבכתב היד – הוספנו הפניה למדרש זה בפסוק המתאים.

שורות שהמחבר השאיר בהן רווחים להשלמת פרטים או לבדיקה נוספת – השתדלנו, עד כמה שידנו מגעת, למלאם ממה שמצאנו בכתבי היד של הירושלמי או במקורות אחרים (דבר שהוספנו לעניות דעתנו, ציינו בדרך כלל: אח"ר).

יבוא על הברכה כל מי שיסייע להשלים מה שלא ידענו למלא (כגון: נר עט הערה 6).

שמורה גם ברכה לאלה שישכילו להוסיף מחמתם ולהרחיב בעניינים שהמחבר רמז בהם או העיר בקצרה: נר עה – שוני בגלל מבטא; כ קלה – "כי" לעומת "כי אם"; או על מובאות מן המקרא השונות מן המסורה שבידנו: במ עו, ד מג, נר עד ובעוד מקומות; בעניין זה ראה גליון הש"ס לבבלי שבת נה ע"ב.

תודותינו נתונות לכל מי שהושיטו יד והטו שכס כדי שספר זה יצא במתכונתו ובזמנו.

בראש ובראשונה ייזכר לטוב המנוח הפרופ' י"ד גילת זצ"ל שידע על קובצי המדרשים הערוכים שהיו מונחים זה שנים והפציר באבינו להקדים הדפסתם והוצאתם לאור. לאחר פטירת אבינו המליץ וזירז את מוסדות אוניברסיטת בראילן לפעול ולאשר הוצאת הכתבים לאור. הוא שעודד אותנו ליטול על עצמנו משימה שלא העזנו להתחיל בה, הנחה אותנו בצעדינו הראשונים והתעניין בהתקדמותנו.

ייבדלו לחיים טובים וארוכים ויבורכו המלומדים חברי הוועדות – "הוועדה האקדמית של הוצאת מאגנס" ו"ועדת הספרים של הוצאת אוניברסיטת בראילן" שהחליטו לשעות לפנייתנו וקיבלו עליהם לפרסם גם ספר זה.

תודה וברכה לשותפים המוציאים לפועל את החלטות הוועדות – המנהלים, הגב' מרגלית אבישר בהוצאת הספרים של אוניברסיטת בראילן ומר דן בנוביץ בהוצאת מאגנס וכן לעובדי ההוצאה שטיפלו בהבאת הספר לדפוס.

שלמי תודה למנהלי קרן וולפסון, החוג לתלמוד של האוניברסיטה העברית, שבסיועם יוצא ספר זה לאור. אפרין נמטייה לפרופ' משה עסיס, שידיו רב לו בתלמודים, אשר קרא בספר והאיר עינינו בהארותיו ובהערותיו הצילנו משגיאות.

על התקנת כתב היד לדפוס, תודה למקליד ר' בנימין קהן וביתו שסידרו לאבינו את כתב היד של ה"מילון ארמית-עברי לתלמוד בבלי". זכינו וסידרו גם ספר זה מעשה אומן כמעשיהם ב"מדרש-ההלכה של התנאים בתלמוד ירושלמי" ועלה בידם להתגבר על קשיים שהיה בהם להרתיע. יהי רצון שתוסיף ותשרה עליהם ועל ידיהם ברכת אבינו זצ"ל.

מנשים באוהל תבורכנה רעיותינו סטלה ושלומית שנושאות באורך רוח את הטרדות שעבודתנו גורמת להן.

ונסיים בשבח ובהודאה לשוכן בציון שעזרנו וסמכנו בהכנת ספר זה וזכינו לראותו גם הוא יוצא לאור. מייחלים אנו לו, יתברך, שיסייענו לסיים ולהתקין גם את מדרש-ההלכה של האמוראים בתלמוד בבלי ולהוציאם לאור ובכך נשלים הצבת יד לאבינו זצ"ל.

אריה-חיים ורחמים מלמד

ירושלים, כ"ו באדר התשס"ד

במלואת עשר שנים לפטירת אמו"ר זצ"ל

תוכן העניינים

יא	סימנים, ראשי תיבות וקיצורים
טו	במקום מבוא
2	הערות כלליות לטכסט
	מדרשי הלכה של האמוראים
3	בראשית
21	שמות
43	ויקרא
70	במדבר
89	דברים
119	נביאים ראשונים
151	נביאים אחרונים
175	כתובים
	מפתחות
225	א. מפתח הציטטים לפי סדרם בתלמוד
242	ב. מפתח השמות

סימנים, ראשי תיבות וקיצורים

סימנים

כר"ג	—	כריש גמרא
כת"א	—	כ' תיבות אלו
ג"פ	—	ג' פעמים
גת"א	—	ג' תיבות אלו
דב"ר	—	"דברים רבה"
ד"ה	—	דיבור המתחיל, דברי הכל
ד"ו	—	דפוס ויניציא
דוה"ר	—	"דורות הראשונים"
ד"ח	—	דפוסים חדשים
ד"י	—	דפוסים ישנים
ד"ס	—	"דקדוקי סופרים", דברי סופרים
ד"פ	—	ד' פעמים

ב, במ	—	במדבר
בר	—	בראשית
ד	—	דברים
ה	—	השלמות
ו	—	ויקרא, דפוס ונציה (ירושלמי)
ז	—	כתובים
ל	—	כ"י ליידין (ירושלמי)
נ	—	נספח
נא	—	נביאים אחרונים
נר	—	נביאים ראשונים
ס	—	סיריליאנו, כ"י (ירושלמי)
ר	—	כ"י רומי (ירושלמי)
ש	—	שמות, שרידי ירושלמי (גינצברג)
()	—	מחיקה
[]	—	השלמה ע"פ נוס'
< >	—	הגהת המחבר

דפו(ס), דפו(סים)

דפו"י	—	דפוסים ישנים
ד"ר	—	דפוס ראשון
דת"א	—	ד' תיבות אלו
ה"א, ה"ב...	—	הלכה א', הלכה ב'...
ה"ג	—	הלכה ג', הכי גרסינן

"הלכות גדולות"

הה"ד — הדא הוא דכתיב

הו(צאה), הוצ(את)

ה"ז — הלכה ז', הרי זה

הל(כות)

המ(בורג)

הע(רה), הע(רת), הע(רות)

ה"פ — "הלכות פסוקות", ה' פעמים

הקב(לה), הקב(לות)

הת"א — ה' תיבות אלו

ז"ל — וזה לשונו

ויק"ר — "ויקרא רבה"

וכ"ה — וכן הוא

וכה"א — וכן הוא אומר

וש"נ — ושם נסמן, ושנויי נוסחאות

ות"א — ו' תבות אלו

ז"א — זאת אומרת

ז"ל — וזה לשונו

ח(ידושי)

ח"א — חלק א', חד אמר

ח"ב — חלק ב'

ח"ג — חלק ג', חילופי גירסאות

חיד"א — חיים יוסף דוד אזולאי

ט"ד — טעות דפוס

ט"ס — טעות סופר

"יילקוט שמעוני"

י"ס — יש ספרים

כ"ה — כך הוא, כן הוא

ראשי תיבות וקיצורים

א"א	—	אי אפשר
א"ד	—	איכא דאמרי
אדר"נ	—	"אבות דר' נתן"
אה"ה	—	"הגדות התלמוד"
או"ז	—	"אור זרוע"
איכ"ר	—	"איכה רבה"
ואכמ"ל	—	ואין כאן מקום להאריך
אר"צ	—	ארם צובא
אח"ת	—	אית תני תני
כח(ידושי)		
ה(ה) כ"ח	—	"בית חרש"
בט"ד	—	בטעות דפוס
ביה"ש	—	בין השיטין
בכ"מ	—	בכמה מקומות, בכל מקום
בל"ג	—	בלשון נקבה
כמד"ר	—	"כמדבר רבה"
כמק"א	—	כמקום אחר
בע"ה	—	בעל חוב
כ"פ	—	כ' פעמים
כפ"א	—	כפעם ראשונה
כר(ייהא),		
"כר(כות)", "כרכ(ות)"		
כר' דמלהמ"ש	—	"כרייהא דמלאכת המשכן"
כ"ר	—	"בראשית רבה"

נוסחאות ישנות	נ"י	—	כתב היד	—	כה"י
נראה לי	נ"ל	—	כל זה	—	כ"ז
נראה לעניות דעתי	נלע"ד	—	כתב יד	—	כ"י
	ס(דר), ס(פר)	—	כיוצא בו	—	כיו"ב
ספרים אחרים	ס"א	—	כתבי יד	—	כ"י
"סדר עולם"	סד"ע	—		—	כלו(מר)
סוף הלכה א'	סה"א	—	כמאן דאמר	—	כמ"ד
סוף הלכה ב', ג'...	סה"ב, ג'...	—	כמה פעמים	—	כ"פ
"סדר הדורות"	סה"ד	—	לישנא אחרנא	—	ל"א
"ספרי זוטא"	ס"ז	—	לא גריס, גרסינן	—	ל"ג
סוף עמוד א'	סע"א	—		—	לי(תא)
סוף עמוד ב', ג', ד'	סע"ב, ג', ד'	—	לנוסח המשנה	—	לנוה"מ
סוף פרק א'	ספ"א	—	לפי דעתי	—	לפ"ד
סוף פרק ב', ג'...	ספ"ב, ג'...	—	לא קשיא	—	ל"ק
	ע(רך)	—	לא תעשה	—	ל"ת
עמוד א', עמוד ב'...	ע"א, ע"ב...	—	משנה א', "מלכים א"	—	מ"א
"ערוך השלם"	עה"ש	—	משנה ב', "מלכים ב"	—	מ"ב
"עין יעקב"	ע"י	—	מאי רחביב, מאן דאמר, משנה ד'	—	מ"ד
על ידי אחר	ע"א	—	מדרשי הלכה	—	מדה"ל
על ידי עצמו	ע"ע	—	מדרש רבה	—	מד"ר
עד כאן לשונו	עכ"ל	—	"מכילתא דר' ישמעאל"	—	מדרי"י
על פה, על פי	ע"פ	—	"מכילתא דר' שמעון בן יוחאי"	—	מדרשב"י
עין שם, על שם, ערב שבת	ע"ש	—	"מדרש שמואל"	—	מד"ש
עין שם היטב	עש"ה	—	"מדרש תנאים"	—	מד"ת
פרק א', פרק ב'...	פ"א, פ"ב...	—	"מדרש הגדול"	—	מה"ג
פעם ראשונה, פעם אחת	פ"א	—	מהדורה חדשה	—	מהדו"ח
פעם שניה	פ"ב	—	"מראה הפנים"	—	מה"פ
פירוש המשניות	פיה"מ	—		—	מל(שון)
פירוש רבנו חננאל	פיר"ח	—	מלשון יוני	—	מל"י
פירוש רש"י	פירש"י	—	מלשון רומי	—	מל"ר
"פסיקתא דרב כהנא"	פסידר"כ	—		—	מנ(יז)
"פסיקתא רבתי"	פסיק"ר	—	"מנורת המאור"	—	מנוה"מ
"פני משה"	פ"מ	—		—	מס(כת)
צירוף עיון	צ"ע	—	"מסכת סופרים"	—	מ"ס
"קהלת רבה"	קה"ר	—	מצות עשה	—	מ"ע
"קרבן העדה"	ק"ע	—		—	"מעש(רות)"
	ר(מז), ר(בי)	—	"מעשר שני"	—	מע"ש
ר' אלעזר ברי שמעון	ר"א בר"ש	—	במקום אחר	—	במק"א
ר' אברהם בן דוד	ראב"ד	—	מה שכחב, מה שכתבתי	—	מ"ש
ר' אליעזר בן יעקב	ראב"י	—	מאי שנה	—	
ר' אלעזר בן עזריה	ראב"ע	—	"מלאכת שלמה"	—	
ר' אברהם אבן עזרא	רא"פ	—	"מדרש תנאים"	—	מ"ח
ר' אליהו פולדא	ר"א	—	נוסח אחר	—	נ"א
ר' בנימין מנשה לוין	רבי"מ לוין	—		—	נו(סף)
רבנו גרשום	ר"ג	—	נוסח א'	—	נו"א
רבנו גרשום מאור הגולה	רגמ"ה	—	נוסח ב'	—	נו"ב
"ראש השנה"	ר"ה	—	לנוסח המשנה"	—	"מבוא לנוה"מ"
רב האי גאון	רה"ג	—	נושא ונותן	—	נו"נ
ר' זרחיה הלוי	רז"ה	—		—	נוס(ח), נוס(חאות)

ש"א, ש"ב... —	שנה א', שנה ב'...	ר' זכריה פרנקל —	רז"פ
ש"א, ש"ב —	"שמואל א'" "שמואל ב'"	ראש חדש, רב חסדא, רבנו חננאל —	ר"ח
שה"ג —	שאר הגירסאות	ר' יוחנן בן ברוקא, ר' יהודה בן בחירא —	ריב"ב
שהש"ר —	"שיר השירים רבה"	רבן יוחנן בן זכאי —	ריב"ז
שמ"ק —	"שיטה מקובצת"	ר' יהושע בן לוי —	ריב"ל
שמ"ר —	"שמות רבה"	רבנו ישעיה דטראני —	רי"ד
ש"נ —	שנויי נוסחאות	ר' יוסי הגלילי —	ריה"ג
וש"נ —	ושם נסמן	רבנו יום טוב בן אשכילי —	ריטב"א
שנו"א —	"שנות אליהו"	ר' יצחק בן מלכי צדק —	רימ"צ
שרי"ר —	"שרידי ירושלמי"	ראש משנה א', ב', ג'... —	רמ"א, ב, ג, ד...
שת"א —	"שערי תורת ארץ ישראל"	ר' נתן, רבנו נתן —	ר"נ
שת"ב —	"שערי תורת בבל"	ר' נחמן קרוכמל —	רנ"ק
ת(חת) —		רב סעדיה גאון —	רס"ג
תה"ג —	"תשובות הגאונים"	ראש עמוד א', ב', ג, ד' —	רע"א, ב, ג, ד
תוי"ט —	"תוספות יום טוב"	רבנו עובדיה ברטנורא —	רע"ב
תוי"ש —	"תולדות ישראל"	ר' שמעון, ר' שלמה סיריליאן —	ר"ש
תוס(פות), תוס(פחא) —		רבנו שמשון (משאנץ) —	(ה)ר"ש
ת"י —	תוספות ישנים	ר' שמעון בן אלעזר —	רשב"א
ת"כ —	"תורת כהנים"	רב שרירא גאון —	רש"ג
תל(מוד) —		ר' שלמה סיריליאן —	רש"ס
תתו"א —	"תולדות תנאים ואמוראים"	ר' שמעון קירא —	רש"ק
		רבנו תם, ראשי תיבות —	ר"ת

במקום מבוא*

בע"ה כינסתי גם את מדרשי האמוראים שבירושלמי, וסדרתי אותם לפי סדר המקרא. ואף כאן עדיין לא נכתב המבוא לחלק זה, וכל מה שייאמר להלן בפרק זה הוא בגדר הנחות העשויות להשתנות.

מספר המדרשים המכונים בילקוטי זה הוא יותר מ-1100. רובם הגדול מדרשי אגדה. וזו חלוקתם: לבראשית – כ"80, לשמות כ"120 (כ"40 מהם באגדה), לויקרא – כ"180 (רק כ"10 מהם באגדה), לבמדבר – כ"120 (כ"20 מהם באגדה), לדברים – כ"170 (כ"40 מהם באגדה), ולשאר ספרי המקרא (נביאים וכתובים) – כ"440 מדרשים.

ריבוי מספר מדרשי אמוראים לבראשית ונביאים וכתובים (כ"520) לעומת קצת יותר ממאה מדרשי תנאים בירושלמי לספרים אלו, רבוי זה הוא עדות ברורה, שאמוראי ארץ ישראל עסקו יותר באגדה מאשר בהלכה. עדות שניה תשמש לנו דרשה שלמה של ר' תנחום דמן נוי (עיר בצפון הגולן), שנשררה בבבלי (שבת ל ע"א)¹, שכולה אגדה.

עבודה חשובה ומועילה להבנת דרכי המדרש והדרשנים הם ספריו של ב"ז באכר "אגדות התנאים והאמוראים". הוא סדר את האגדות "לפי סדר כרונולוגי של מחבריהן, ודמותו של תנא ואמורא משתקפת יפה מיצירותיו"².

* העתקנו לכאן את פרק כב, מ"פרקי מבוא למדרשי הלכה" כפי שנרפסו בספרו פרקי מבוא לספרות התלמוד, ירושלים תשל"ג, עמ' 312 ואילך.

שינינו את מספרי ההערות: הערות שמספריהן במקור היו 402-410 סומנו כאן 1-9. למדרשים ששמשו דוגמאות הוספו בסוגריים מרובעים את ציון מקומם בקבצי המדרשים שבספרנו זה.

את מדרשי ההלכה שבתלמודים קיבץ המחבר לפי הפסוקים בספרי המקרא וסימנם באותיות לפי סדרם. בהפניות למדרשים שקובצו בספרים הראשונים – מדרשי ההלכה של התנאים בבבלי ובירושלמי – השתמש המחבר באות גדולה לציון ספרי המקרא ובאות קטנה ממנה לציון המדרש. האותיות הגדולות הן: **ש** – שמות, **ו** – ויקרא, **ב** – במדבר, **ד** – דברים. המדרשים שעל פסוקי בראשית ושעל שאר ספרי נ"ך סומנו: **ג** – נספח; האות **ה** מציינת מדרשים שבקובץ השלמות כמהדורה השניה, תשמ"ח, של "מדרשי-הלכה של התנאים בתלמוד בבלי".

את מדרשי ההלכה של האמוראים רשם אבינו וצ"ל לפי סדר הספרים שבמקרא ולכן נוספו האותיות: **בר** – בראשית, **במ** – במדבר, **נר** – נביאים ראשונים, **נא** – נביאים אחרונים, **כ** – כתובים.

אח"ר

1 העתקתי גם ב"פרקי מנהג והלכה", עמ' 87-88.

2 ועי' גם מבואי לאגדה שבראש ספרי "פרשיות מאגדות התנאים", ירושלים, תשכ"ב.

- (א) **אורך המדרש**. רובם של המדרשים הם קצרים. ויש גם מדרשים קצרים מאד, בני שתיים שלש תבות. למשל:
- (1) מגלה פ"א עב ע"ב [בר לב]: "פשט ר' לעזר 'כל צפור כל כנף' (בר' ז יד) — פרט למירטים (= שנמרטו כנפיו)".
- (2) ברכות פ"א ב רע"ג [בר עב]: "א"ר בא כתיב 'הבקר אור' (בר' מד ג) — התורה קראה לאור בוקר".
- (3) ב"ק פ"ד ד ע"ג [ש מד]: "והועד בבעליו ולא ישמרנו' (שמ' כא כט) — אין בעלים לאלו".
- (4) יומא פ"א לח רע"ג [ש פו]: "'שבעת ימים תכפר על המזבח' (שמ' כט לז) — כפרה שהיא בדם".
- (5) פאה פ"א טז ע"ב [ש קא]: "ר' אלעזר אומר 'ורב חסד' (שמ' לד ו) — מטה כלפי חסד".
- (6) הוריות פ"א מו ע"א לפסוק "ונעלם דבר מעיני הקהל" "ועשו אחת מכל מצות ה'" (ויק' ד יג) [ו ח]: "אמר ר' הילא 'ממצות' — לא כל מצות". והתלמוד נושא ונותן: "וכת' כן?! כיי דמר ר' אמי בשם ר' יוחנן: גורעין לדרוש מתחלת הפרשה עד סופה. ר' חנניה בשם ר' ירמיה: ואפילו באמצע תיבה".
- לענין השיטה השווה בבלי ב"ב קיא ב: "אמר אביי תריץ הכי 'ונתתם את נחלתו לקרוב אליו וירש אותה' (במ' כז יא: לשארו הקרוב אליו... וירש אותה!). אמר רבא: סכינא חריפא מפסקא קראי?! אלא אמר רבא: הכי קאמר 'ונתתם את נחלת שארו לו', קא סבר: גורעין ומוסיפין ודורשין".
- (7) סוטה פ"ב יז ע"ד [ו מה]: "אמר ר' יצחק 'זאת תהיה תורת המצורע' (ויק' יד ב) — זאת תורת המוציא רע"4.
- (8) קידושין פ"א ס ע"ג [ו צ]: — בפי רב הונא: 'לרצונכם' (ויק' יט ה) — פרט למתעסק. וכן בבבלי חולין יג א.
- (9) בכורים פ"ב סד רע"ד [ו קכז]: "'אני ה' (ויק' כב ט) — הפסיק הענין" — בפי ר' זירא, שלומד מכאן לזר שאכל תרומה, שאינו במיתה.
- (10) סוטה רפ"א טז ע"ב [במ ה]: "'ומעלה בו' (במ' ה יב) — 'בקינוי'".
- (11) סוטה פ"ב יח ע"ב [במ יא]: "התורה אמרה 'וקינא את אשתו' (במ' ה יד) — אפי' מקצת אשתו (= שומרת יבם)".

3 מטבע זה נכנס גם בתחנן "תמהנו" [כמנהג הספרדים כחתננים שבשחרית ובסליחות].

4 ככ"י ליידין נוסף בין השיטין: שמ (= שם רע).

- (12) ברכות פ"ד ז ע"ב [במ צט]: "מה טעמון דרבנן? 'שנים ליום' (כמ' כח ג) — חלוק את היום".
- (13) מגלה פ"א ע"א רע"ד [ד יד] — בפ"ר' אבא בר ממל: "וקשרתם' (דב' ו ח) — אפי' קשירה תמה".
- (14) גטין פ"ב מד ע"ב [ד קין]: "ונתן בידה' (דב' כד א) — עד שיהא כולו בידה".
- (15) ר"ה פ"ד נט ע"ג [נא ל]: "א"ר יונה כת' 'זאתי יום יום ידרושון' (ישע' נח ב) — זו תקיעה וערכה". כלומר: בשני ימים אלו, בראש השנה ובהושענא רבא, הכל נמצאים בכית הכנסת.

אבל יש בירושלמי גם מדרשי-אמוראים ארוכים. למשל:

- (1) שבועות פ"א לח ע"ג [ש נב]: "ר' אבהו בשם ר' יוחנן: נאמרה שמירה בשומר חנם וכו'" (עד סוף ההלכה).
- (2) פסחים פ"ה לב ע"ב [ש קין]: "רבנין דקיסרין בעיין יכול המקבל והמהלך... יצאו הקטר אימורים שאינן מעכבות את הכפרה".
- (3) יומא פ"ב לט ע"ד [ו ג]: "מניין לדישון המזבח הפנימי? ר' פדת בשם ר' לעזר 'והשליך אותה אצל המזבח קדמה' (ויק' א טז)... קול וחומר אם מזבח החיצון אסור בהנייה הפנימי לא כל שכן".
- קיצור של מדרש זה נמצא בבבלי מעילה יב רע"א.
- (4) יומא פ"ז מד סע"ב — רע"ג [ו לא]: "א"ר סימון: כשם שהקרבות מכפרין... 'ומצח אשה זונה היה לך' (ירמ' ג ג)".
- ובאמצע מדרש זה הכנס מדרש תנאים לפסוק "וישב בה עד מות הכהן הגדול" (במ' לה כה). [ומדרש נוסף על כפרה (מדרשי הלכה של התנאים בירושלמי: ז רד) לויקרא טז יא]
- (5) פאה פ"א טז ע"א [ו צד]: "א"ר אבא בר כהנא: דורו של דוד כולן צדיקים היו... וכל עמא ידעין ולא מפרסמין למלכא".
- (6) יומא פ"ד מא רע"ד [ב קין]: "שבעה זהבים הן זהב טוב... ופרח לבנון אומלל".
- (7) סנה' פ"י כח ע"א [ב קמז]: "דברי חכמים כדרבנות' (קה' יב יא) — כדורר נאות... שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד" [ולהלן] — דוגמא 4 [חריזה].

(ב) חריזה. יש שנחרזים יחד כמה מדרשים של אותו אמורא. למשל:

- (1) בכרכות פ"ד ח ע"ג הובאו דרשותיו של ר' חייא רובא (= ר' חייא הגדול) לשמות אלו: הר המוריה, ארון ודביר. [ב י, ש סח, נר פ].

- (2) בברכות פ"ט יב ע"ד [בר ז] הובאו חמש דרשות של ר' שמלאי כתשובות לשאלות המינין. וסמוכה למחרות זו מחרות אחרת [שם יג ע"א, ד ה]: "ר' יודן בשם ר' יצחק אומר בה ד' שיטין".
- (3) בסנהדרין ספ"ב כ סע"ג — רע"ד הובאה שורת דרשות של יוסי מעוני לפני ר' יהודה נשיאה [נא סז, סה, נג].
- (4) בסנה' פ"י כח ע"א הובאה שורה של דרשות לפסוק "דברי חכמים כדרבנות" [ב קמז].
- (5) וכן בסנהדרין פ"ז כד ע"ד סמוכות זו לזו שלש דרשות של "אזהרה ל"ו" [ו עב, עה, עז], ושלוש אחרות — בדף כה ע"ג [ו קיא, קעא, פט].

ג) **מדרשים להלכות תנאים**. כמו בכבלי כן גם בירושלמי מרובים מדרשי הלכה של אמוראים, שבאו לתת טעם להלכותיהם של תנאים. כלומר: סתם התלמוד או האמורא מלמדנו, שהלכתו של התנא או המחלוקת שבין התנאים — יסודה במדרש הכתוב. למשל:

(1) פסחים פ"ח לה ע"ד: "תני (= תוס' פ"ח ה") האשה עושה פסח הראשון לעצמה והשיני טפילה לאחרים — דברי ר' מאיר. ר' יוסה אומר: האשה עושה פסח שיני לעצמה אפי' בשבת ואין צורך לומר הראשון. ר' אלעזר בר' שמעון⁵ אומר: האשה עושה פסח ראשון טפילה לאחרים ואינה עושה פסח שיני. (עד כאן הברייתא. והתלמוד דורש: מ"ט דר"מ? 'איש שה לבית אבות' (שמ' יב ג) — אם רצו לבית. מ"ט דר' יוסי? 'איש שה לבית אבות' — כל שכן לבית. מ"ט דר"א בר"ש? איש — לא אשה. מה מקיימין רבנן 'איש' פרט לקטן" [ש ח, ט].

(2) שנינו בחגיגה פ"א מ"א: "איזהו קטן? כל שאינו יכול לרכוב על כתיפו של אביו ולעלות מירושלם להר הבית — דברי ב"ש. וב"ה אומרים: כל שאינו יכול לאחוז בידו של אביו ולעלות מירושלם להר הבית, שנא' 'שלוש רגלים'".

ולמחלוקת זו שבמשנה העירו בירושלמי (עו ע"א): "ר' יוחנן בשם ר' ינאי: ב"ש וב"ה מקרא אחד הן דורשין. בש"א: כתוב אחד אומר 'זכורך', וכתוב אחר אומר 'רגלים', טול בנתים: את שהוא יכול לרכוב על כתיפו של אביו... ב"ה דורשין: כתוב אחד אומר 'זכורך' וכתוב אחר אומר 'רגלים'. טול בנתים: את שהוא יכול לאחוז בידו של אביו" [ש ס].

(3) יומא פ"ה מב ע"ד — למחלוקת שבמ"ה ("ר' אליעזר אומר במקומו היה עומד ומחטא"):

ר' אבהו בשם ר' יוחנן: שניהן מקרא אחד דורשין: 'סביב' — רבנן אמרין: סביב להלוך ור' ליעזר אומר: סביב לקרנות".
 והירושלמי מסמיך לזה גם מעשה: "שני כהנים ברחו בפולמוסיות. אחד אומר: עומד הייתי ומחטא, ואחד אומר: מהלך הייתי ומחטא" [ו ס].

ד) מחלוקת אמוראים במדרש הכתוב מצויה גם בירושלמי, כמו בבבלי. נביא שתי דוגמאות:

- 1) סנהדרין פ"ד כב ע"ב: ר' יוסי בן חנינה אמר 'לא תענה על ריב' (שמ' כג ב) — רב כת', שלא תענה קודם לרב, אלא אחר הרב. רב אומר: לא תענה אפי' אחר מאה" [ש נה].
- 2) חגיגה פ"א עו ע"א: "חזקיה אמר יראה יראה — את שהוא חייב בראשון חייב בשיני, את שאינו חייב בראשון, אינו חייב בשיני, אמ' ר' יוחנן: כל שבעה תשלומין לראשון" [ש נח]. ועי' בבלי ט ע"א.

ה) מי הם הדורשים? מי ומי מן האמוראים הנזכרים בירושלמי מרבה לעסוק במדרש? כמעט כל גדולי האמוראים עוסקים גם במדרש הכתוב. בדרך עבודתי רשמתי לי שמותיהם של אמוראים, הדורשים מדרש-הלכה ומדרש-אגדה, בשלש מסכתות: ברכות, תעניות וסנהדרין.

ר' יוחנן ברכות	פ"א ב רע"ד [בר ת], ג ע"ב [ו קעב], פ"ג ו רע"א [ב פט], פ"ד ז סע"ב [נא כב], פ"ה ח ע"ד [נא נ], פ"ט יג ע"ב [ב קמו]. 6 פעמים.
תעניות	פ"ד סח ע"ד [ב קיט], סט ע"א — ע"ב (ד"פ) [ב קכו — קכט]. 5 פעמים.
סנהדרין	פ"א יח ע"א [בר ו], יט ע"ג [במ קכא], פ"ז כד ע"ג [ו קיב], כד סע"ג [ו קנז], כד ע"ד [ו עג], כה סע"ב [ד עו], פ"י כט ע"ב [ב קב], כט ע"ג [נא צו], 8 פעמים.
רשב"ל ברכות	פ"א ב רע"ד [בר ת], פ"ט יג ע"ב [ד ה] (בסוף המדרשים לאותו פסוק), יד רע"ד [ד כד], 3 פעמים.
תעניות	פ"ב סה ע"ב (ב"פ) [בר יג, נא פ], סו ע"ד [ב קג], 3 פעמים.
ריב"ל ברכות	פ"ד ז סע"א (ג"פ) [בר מט, נה, נט], ח רע"ג [נר עט], 6 פעמים.
סנהדרין	פ"ה ח ע"ד [ב טו], ספ"ה ט ע"ד [נא כט], פ"י כט סע"ב [בר ל], פ"יא ל ע"ב [נא מג], 6 פעמים.

	ר' לוי ברכות	פ"א ב ע"ג [ש לן], ב ע"ד [כ כת], ג ע"ג [ש לד], פ"ד ז סע"ב [כ ע], פ"ח יב ע"ב [בר ב], פ"ט יד ע"א [בר ה],
6 פעמים.	תעניות	פ"א סד ע"ב [בר כט], פ"ג סו ע"ד [ד קנא], פ"ד סז רע"ג [כ ע], סח ע"א [כ קעה],
4 פעמים.	ר' אלעזר תעניות	פ"ב סה רע"ב [כ רה], סה ע"ב [נא לא], פ"ג סו ע"ד [כ קג],
3 פעמים.	ר' אבא, ר' בא ⁷	
	ברכות	פ"א ב רע"ג [בר עב], פ"ב ד ע"ד [כ סז], פ"ד ח ע"ב [ש לה], פ"ז יא ע"ג [כמ קכא],
4 פעמים.	ר' יוסי בר חנינא	
2 פעמים.	ברכות	רפ"ד ז ע"א [נר ל], ז ע"ב [כ יז],
פעם 1.	סנהדרין	פ"י כז ע"ג [ש קב],
	ר' שמואל בר נחמני	
2 פעמים.	ברכות	ספ"ה ט ע"ד [כ ח], פ"ט יב ע"ד [כ מז],

(ו) לשון המדרשים. האמוראים חברו את מדרשיהם בלשון חכמים ובסגנון מדרשי התנאים, והשתמשו באותם המונחים שבמדרשי-תנאים*. אבל דרכו של הירושלמי לבלול בלשון חכמים זו גם מלים ולשונות ארמיים, והוא מחליף בטויים עבריים בבטויים ארמיים, שכמה מהם מצויים אף בכבלי. למשל:

(1) כתב. וכתוב ת' ואומר, כתיב ת' נאמר, כתיב תמן ת' נאמר להלן, דכתיב ת' שנאמר, והא כתיב (והכתיב) ת' והלא נאמר, והרי כתוב. כל הן דכתיב ת' כל מקום שנאמר. מהו דכתיב ת' מהו שכתוב או למה נאמר או מה ת"ל, מה ההן דכתיב ת' מהו זה שכתוב או מה ת"ל, מה כתיב בתריה ת' מה כתוב אחריו, הדא הוא דכתיב ת' שנאמר או וכן הוא אומר או זהו שכתוב.

"הדא הוא דכתיב, וכתוב" (נזיר פ"ז נו ע"ב) ת' נאמר כאן, ונאמר להלן [בר יח].
 "אלא מן מה דכתיב, הדא אמרה" (פאה פ"ב יז ע"א) ת' כשהוא אומר, הוי אומר [נא ע].
 "התיבון והכת" (כ"ב פ"ח טז סע"א) ת' אמרו לו והרי נאמר [ש ו].

(2) אמר. את אמר ת' אתה אומר, כאינש דאמר ת' כאדם שאומר, כהן דאמר לחבריה ת' כאדם

6 נזכר רק באגדה, והוא מדור שני או שלישי של אמוראי ארץ ישראל. ואין להחליפו בלוי בן סיסי, תלמידו של רבי.

7 כדרך הירושלמי להבליע את האל"ף, ויש שגם הבי"ת נתרככה לוי"ו: ר' חיה בר ווה = ר' חייא בר אבא.

* המחבר הרחיב בענין זה, עמ' 278 ואילך, בספרו הנ"ל "פרקי מבוא לספרות התלמוד" (עמ' יט ואילך בפרקים שהעתקנו בראש "מדרשי-הלכה של התנאים בתלמוד ירושלמי", ירושלם תשס"א). אחר.

שאומר לחברו. ורבנין (ורבנן) אמרין (אמרי) ת' וחכמים אומרים. כמה דאת אמר, כמה דתימר, היך מה דאת אמר ת' וכן הוא אומר.

- "ותיאי כהיא דא"ר אילא" (ר"ה פ"ג נח סע"ד) = מיכן היה ר' אילא אומר [ש ז].
 "חד אמר, וחד אמר" (סנה' רפ"ד כב ע"א) = כתוב אחד אומר, וכתוב אחר אומר [ד מב].
 "דו יכיל מימר ליה" (שבועות פ"ח לה ע"ג) = שהוא יכול לומר לו [ש נב].
 "אית דבעי מימר" (חגי' פ"ג עט ע"ד — ב"פ) ת' דבר אחר [ש פח].
 (3) **צרך**. "לפום כן צרך מימר" (שביעית פ"י לט ע"ג) = לפיכך הוצרך לומר [ד נה].
 "לא צורכא דילא" (סוכה פ"ה נה סע"א) = לא היה לו לומר אלא [נא עט].
 "הוי צורך הוא שיאמר, וצורך הוא שיאמר" (מגלה פ"א עב ע"א) = הוצרך לומר, והוצרך לומר [ו ה]. ואולי הלשון בירושלמי הוא בעברית.

(4) שונות

- "בעי" ת' שאל.
 "נילף" (פאה פ"ו יט ע"ג) = נלמד [ד קכב].
 "את יליף" (סנה' פ"ז כה רע"א) = אתה למד [ו פג].
 "עד כדון" ת' אין לי אלא.
 "ברם הכא" ת' אבל כאן.
 "מה אית לך" (יומא פ"א לח ע"ב) = מה יש לך להביא [ש פא].
 "מן הדין קרייה" ת' שנאמר.
 "מה טעמא" (ברכות פ"ט יד סע"א, כ"ר: מה טעמיה, כ"ל: הדא היא) ת' שנאמר [בר סא].
 "כד הוא אתי גבי שלמים" (מגלה פ"א עב רע"ג) ת' כשהוא בא אצל שלמים [ו כ].
 "והוא דרובה מנה" (פאה פ"א טו רע"ד) ת' גדולה מזו [ש לא].
 "מה אנן קיימין" (יומא פ"ח מה רע"א) ת' במה הכתוב מדבר [ו סט].
 "מה אנן קיימין" (פסחים רפ"א כז ע"א) ת' וכי מה בא זה ללמדנו [ש יד].
 "מה אנן קיימין" (פסחים פ"ב כח סע"ד) ת' מה תלמוד לומר [ש טז].
 "ולא דמיא שליחות יד..." (שבועות פ"ח לה ע"ג) ת' ואינה דומה שליחות יד... [ש נב].

(ז) **משפטים ארמיים**. לפעמים משלב הירושלמי במדרש, באמצעותו או בסופו, משפטים ארמיים. למשל:

- (1) "והא תלתין אינון" (נזיר פ"א נא רע"ג) = והרי שלשים הם [במ כה].
 (2) "הא דובא מתגריא לך" (פאה פ"א טז רע"א) = הרי הדוב מתגרה בך [בר סח].
 (3) "ויהב לה אחרית טבא בסיפא" (ר"ה פ"א נו ע"ב) = ונותן לה אחרית טובה בסופה [ד כז].

- (4) "ארבעין יומין אנא מיעבד בטורא" (תעניות פ"ד סח סע"ב) = ארבעים יום אני עושה בהר [ש' צג].
- (5) "תמן זולא תמן שובעא" (כלאים פ"ט לב רע"ג) = שם זול שם שבע [בר עה].
- (6) "זכותה דחקלא עבדא" (תעניות רפ"ג סו ע"ג) = זכותה של שדה עושה [בר טו].
- (7) "כל הן דהוא מה הוא מנכיי" (כלאים פ"ט לב רע"ג) = כל מקום שהוא מה הוא חסר [בר עה].
- (8) "על דעתיה דר' פנחס למה נתקללה הארץ כאינש דאמר ליט ביזא דכן איינק" (כלאים פ"א כז רע"ב) = ...ארור השד שכן היניק [בר כג].
- (9) "וכל עמא ידעין ולא מפרסמין למלכא" (פאה פ"א טז ע"א) = וכל העם יודעים ואינם מפרסמים (או: מגלים) למלך [ו' צז].
- (10) "יאי שלמא על ידא דגברת על ימינא"⁸ (תעניות פ"ד סח רע"ג) = יהא שלום על היד שגברה על הימין [ש' צו].
- (11) "תמן קמת לך והכא לית אנא קאים" (ברכ' פ"ט יג ע"א) = שם עמדתי לך וכאן איני עומד? ! [ש' ב].
- (12) "אמר לון דו גרם ליי" (פאה פ"א טז סע"א) = אמר להם שהוא גרם לי [בר כא].
 "אילולא דמתאמר לי מן שמיא נכית הוינא" (שם) = אלמלא לא נאמר לי מן השמים נושך הייתי?!
- (13) "מאן דאמ' דרחמנא וותרן יתוותרון בני מעוי אלא מאריך רוחיה וגבי דידיה" (תעניות פ"ב סה ע"ב) = כל האומר הקב"ה וותרן יתוותרו בני מעוי, אלא מאריך אפו וגובה את שלו [ש' ק].
 כבלי ב"ק נ סע"א: "כל האומר הקב"ה וותרן הוא יתוותרו בני מעוי אלא מאריך אפיה וגבי דיליה"⁹.
 ולהלן בירושלמי: "עד דו פתח עד דו טרד רחמיו קריבין" = עד שהוא פותח עד שהוא סוגר — רחמיו קרובים.
- (14) "לית דיהא סוגין מיניה מן דו לעי הוא משכח כולה" (ב"ב פ"ח טז סע"א) = אין דיהא יותר ממנו, משהוא למד הוא משכח את הכל [ש' ו].
- (ח) השמוש בארמית. כמה מדרשי-אגדה יש בהם קטעים גדולים בארמית באמצעותם. למשל: ברכות פ"ט יג ע"ד: "והוא אמר ליה חייך ומה נעביד וכו'" [נר כט].
 סנהדרין פ"י כט ע"א: "והוה ארונא טעין כהניא וכו'" [נר נז].

8 כנוסח שרידי ירושלמי, כ"י ליידין נשתבש.

9 נסתתי ע"פ כ"י המ' ואה"ת, ועי' ד"ס.

שם סע"א: "ומה הוה אחיתופל עביד וכו'" [נר סח].
 שם כח סע"ב: "א"ל ולמה א"ל דלא בעית מיקמה לך בנין וכו'" [נא טז].
 שם ע"ג: "אמר ליה כדון אמרית ליה הכין וכו'" [נא יז].

ויש שרק פתיחת המדרש בעברית, והמשכו בארמית. למשל:
 סנה' פ"י כח רע"ב: "מה הוה אחאב עביד וכו'" [נר צ].
 תעניות פ"ב סה ע"ב: "והוה אילין געיי מן הכא וכו'" [נא פ].
 תעניות פ"ד סט ע"א: "שני אחים הוון בכפר חריבה וכו'" [ב קכב].
 שם: "ולמה הוה קרי לון כפר ביש וכו'" [ב קכה].

ויש מדרשים, שלשונם ארמית, ורק חתימתם היא עברית. למשל:
 ברכות פ"ט יג סע"א: "אמר ר' פינחס עובדא הוה ברב דהוה עייל מחמתן לטבריא וכו' ומה
 מי שהוא נתלה בכשר ודם ניצול וכו'. א"ר אלכסנדר עובדא [הוה] בחד ארכון וכו' ומה אם מי
 ששמו כשמו של בשר ודם וכו' [נא עג].

ויש שגוף האגדה בארמית, אבל פותחת בעברית וחותרת בעברית. למשל:
 תעניות פ"ד סח ע"ד: "שלש שנים ומחצה עשה אדריינוס מקיף על ביתר וכו' בעא אדריינוס
 מיזל ליה וכו' יהב ליה חד בעוט וקטליה מיד יצאת בת קול ואמרה וכו' מיד נלכדה ביתר
 ונהרג בן כוזיבה" [ב קיט].

נשתמרו בירושלמי גם מדרשי אגדה שכל לשונם מתחלתם ועד סופם היא ארמית. למשל:
 בכורים פ"ג סה ע"ג (= שקלים פ"ה מט ע"א): "והיה כצאת משה... תרין אמורין חד אמר
 לשבח וחד אמר לגנאי. מ"ד לשבח מיחמא צדיקא ומזכי וכו'" [ש צח].
 תעניות פ"ד סח רע"ד: "ויסעו מהר ה'... ר' זכריה חתניה דר' לוי לאילין טלייא דמיתפני מן
 [בית] סיפרא וכו'" [במ מז].

כל השמוש הרב הזה בארמית אל יפליאנו, שהרי אגדה ומדרשי־אגדה היו מיועדים בעיקר
 לציבור, שלשונו ארמית היתה.

מדרשי-הלכה של האמוראים

תורה

3	בראשית
21	שמות
43	ויקרא
70	במדבר
89	דברים

הערות כלליות לטכסט

[עפ"י מה שנרפס בפתח "מדרשי-הלכה של התנאים בתלמוד בבלי"

ולפיהן נהג המחבר גם בספר זה]

(א) באותיות בינוניות נדפסו: (א) מדרשי הלכה של תנאים; (ב) תוספת של המגיה בכתי"י ליידין; (ג) תוספות שלנו [אח"ר].

(ב) מסכות טכניות אחרתי את "מראי המקומות" ו"חלופי גרסאות", אבל הכדלתי ביניהם: מראה מקומות — באותיות בינוניות וחילופי גרסאות — בקטנות.

(ג) ב"מראה מקומות" הבאתי רק ציון הירושלמי, הבבלי ומדרשי-הלכה.

(ד) מספר בסוף ציון הירושלמי מציין את מספר השורה בדפוס ויניציא.

(ה) הערות, או חלק מ"מראה מקומות", בתוך סוגרים מרובעים [] הן של מו"ר פרופ' י.ג. אפשטיין זצ"ל.

(ו) החמר שכנסתי הוא מן התלמוד ואינו זקוק אפוא לפרוש. אבל פה ושם הצעתי גם הערות לשוניות ופרוש

נעי' למשל: **ש** פב הע' 7, **צט** 20, **קכו** 2, **קסא**, **רסא** 3, **ב** ריד^א 12 [כמדה"ל תנאים כבבלי, ובספרנו:

בר ב, **ש** פא, **קז** ו, **כו** מד, **ד** קסג, **נר** נא, **נא** סד, **כ** ס, **קיג**, **קטו**, **קלה**].

[*] יש שהמחבר מכנה פסקא — חלק של מדרש — "בבא".

ומן ה"מבוא" שם בעמ' 4:

מדרשי ההלכה. השויתי את הציטטים שבילקוטי זה גם עם ספרי מדרשי ההלכה שבידינו, אבל לא הכנסתי

ב"ח"ג את השינויים שביניהם, כלומר בין הציטטים שלנו ומדרשי ההלכה, כי בילקוט זה נתנות הברייחות

שבת למוד. רק במקרים מועטים הבאתי את השנויים ממין זה — אם היה צורך בכך. במקומות שיש שני

חשוב, בתכן או בענין, רשמתי אחרי ה"מראה מקום" — "ע(ש)".

השתמשתי בהוצאות אלו של מדרשי הלכה, ואני מצין על פיהן:

מכילתא דר' ישמעאל, הורוביץ-רבין, פרנקפורט ע"מ, תרצ"א.

תורת כהנים, הוצ' שלאסברג (וייס), ווינא, תרכ"ב [1862] (את הפרשיות אני מסמן באותיות גדולות ואת הפרקים

— באותיות רגילות).

ספרי במדבר, הורוויץ, לייפציג, תרע"ז.

ספרי דברים, פינקלשטיין [ניו יורק תשכ"ט]

מכילתא דרשב"י, [אפשטיין-מלמד, מהדורה שניה]

ספרי זוטא, הורוויץ (עם ספרי הנ"ל); י.ג. אפשטיין, תרכ"ז ש"א ס"א.

מדרש תנאים לדברים, הופמן, בולין. תרס"ה.

בר' דמלאכת המשכן, איש שלום, ווינא, תרס"ח.

היו לפני גם צלומים מכ"י רומי לת"כ וספרי דברים והבאתי כמה הערות וח"ג על פיהם.

[בספרנו מצוטטים המדרשים לפי: "מדרשי-הלכה של התנאים בתלמוד בבלי", מלמד, מהדורה שניה מתוקנת

ומורחבת, תשמ"ח; ו"מדרשי-הלכה של התנאים בתלמוד ירושלמי" תשס"א.

גם בספר זה השתמש המחבר ב"שרידי ירושלמי" (גינצברג, ניו יורק, 1909) בסימון **ש** ומספר העמוד.]

ב ר א ש י ת

א (א) ר' יונה בשם ר' לוי בבית נברא העולם. מה בי"ת סתום מכל צדדיו ופתוח מצד אחד² כך אין לך רשות לדרוש מה³ למעלן ומה למטן מה לפניו ומה לאחור. אלא מיום שנברא העולם ולבא. אומרין לבי"ת מי בראך והוא מראה להן בנקודה⁴ ואר' זה שלמעלן. ומה שמו והוא מראה להן בנקודה שלאחריו ואר' ה' שמו. אדון שמו. ד"א ולמה לבי"ת שהוא בלשון ברכה. ולא באלף שהוא לשון ארירה. אמ' הקב"ה איני בורא את עולמי אלא לבי"ת שלא יהו כל באי העולם אומרין היאך העולם יכול לעמוד ונברא בלשון ארירה. אלא הריני בורא אותו לבי"ת בלשון ברכה ואולי יעמוד.

ב (ג) ר' לוי בשם ר' נזירה² שלשים ושש שעות שימשה³ אותה האורה שנבראת ביום הראשון שתיים עשרה של ערב⁴ שבת. ושתיים עשרה [ש]בלילי⁵ שבת. ושתיים עשרה של שבת⁶. והיה אדם הראשון⁷ מביט בה⁸ [וצופה בה]⁹ מסוף העולם ועד סופו. כיון שלא פסקה האורה התחיל כל העולם כולו משורר¹⁰ שני¹¹ תחת כל השמים ישרה¹² (אייב לו ג) ולמה ואורו¹³ על כנפות הארץ (שם). כיון שיצת שבת¹⁴ התחיל החושך משמש¹⁵ ובא ונתיירא אדם [הראשון]¹⁶ ואמ' אי לר' שמא אותו שני¹⁸ בו הוא ישופך ראש ואתה תשופנו עקב (בר' ג טו) שמא בא לנשכני¹⁹ ואומר²⁰ אך חושך ישופיני (תה' קלט יא). אמ' ר' לוי באותה השעה זימן²¹ לו הקב"ה שני רעפי²² והקישן זה לזה ויצא מה²³ האור >זהו שכתוב²⁴ ולילה אור בעדיני (שם) [ולילה אור בעדין]²⁵ ובירך עליה בורא מאורי האש. שמואל אמר לפיכך מברכין על האש²⁶ במוצאי שבת²⁷ שהיא תחילת ברייתה. רב הונא בשם ר' אבהו בשם ר' יוחנן אף במוצאי יום הכיפורים מברכין[ם]⁹ עליה שכבר שבת האור כל אותו היום.

ג (ד) דרש ר' זעירא >בנו של ר' אבהו² וירא אלקים את האור כי טוב ואחר כך ויברל אלקים בין האור ובין החושך³ >מכאן אמרו אין מברכין על הנר עד שיאורו לאורו.
אמ' ר' ברכיה כך דרשו שני גדולי עולם⁵ ר' יוחנן ור' שמעון בן לקיש⁶ ויברל

א חגי' פ"א עז ג 36; כ"ר (תיאודור — אלבק) פ"א י' 8—9 (ע"ש). (1) כך נקוד ל. (2) ל — מקום חלק כדי ר' אחותיו. (3) ל נוי למטה, ונמחק. (4) צ"ל: שלמעלה?

ב ברכ' פ"ח יב ב 31 — האש (ציטט מבר', תוס' פ"ו (ה) ז); כ"ר פ"א ב, פ"ב יז.

(1) ר: בר. (2) ר: ב"ר: נירא, ל: בזרה. (3) ל נוי: האורה כשבת ראשונה, ונמחק והשלם כגליון: אותה... הראשון (4) ב"ר, ל: בערב, ר נשמת. (5) ר: ב"ר: של לילי. (6) ר ב"ר, ל: כשבת. (7) ר ל"י. (8) ר, ל: בו. (9) ר: (10) "כיון..." ל"י ר: (11) ר: ומה טעמיה. (12) ר: (ישאירו) ישריהו. (13) ר, ב"ר: מפני מה ואורו, ל: למי שאורו. (14) ר: שיצא השבת. (15) ר, ל: משמש החושך. (16) ר וב"ר. (17) הגהתי (וכנוי סופרים הוא במקום "אי ל"י), ר ל — כמלה אחת. (18) ר, ל: הוא שכת' (ול"י "שמא"). (19) ואחזה... לנשכני — ל גליון, ובפנים: יבא וישכנו, ונמחק. (20) ר, ל: ואמ' (=נאמר). (21) ר: סימן. (22) ר: רעפים: (23) ר: ממנה. (24) תל': הדא הוא דכת', ר ל"י "הה"ד... בעדני". (25) ל (ונמחק), ולפרש "בעדני" בא. (26) ר: עליי. (27) ר: מוצאי שבת מפני.

ג ברכ' פ"ח יב ב 63 — אין מברכין... דרשו...; כ"ר פ"ג ז (ע"ש).

(1) תל': בריה דר'. (2) ר נוי: דקסרין. (3) בת"א ל"י ש 323. (4) ר ל"י. (5) ר: הדור. (6) ר: וריש לקיש